

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅԾԱՌԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ Ս. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՊԱՏՄԱԻԹԻՒՆ.

(Շ-բ-ն-ի. Աբ-բ-դ. 1886 թ. Բ.)

ԳԼ. Ե.

Յակովբ Դ. Զուգայեցու մահից յետոյ Էջմիածնի Մայր Աթոռը երկու տարի թափուր մնաց, որովհետեւ Էջմիածնի միաբանութեան և ազգի մի մասը կամենումէին Եղիազարին Ս. Էջմիածին հրաւիրելով վերջ տալ նորա առանձինն կաթողիկոսութեան, իսկ այլք պնդումէին ուրիշին կաթողիկոս ընտրել, կարծելով թէ Եղիազարի Էջմիածնի կաթողիկոս ընտրուելը հաճելի չի լինիլ Պարսից իշխանութեան:

Հուսկ ուրեմն ազգային համաձայնութիւն կայացնելուց և Երեւանոյ խանի հաճութիւնը տալէտեւ յետոյ, Գողթան գաւառի եպիսկոպոս ոմն Պետրոս վարդապետ Երուսաղէմ հրաւիրակ ուղարկուեց: Եղիազար հրաւէքը ընդունելով՝ 1682 թուին ընդ ծով յուղի ընկաւ մեծ շքով գալ Էջմիածին. ժամանելով Կ. Պօլիս՝ Եղիազար տեղւոյն Կրպօ բաբուն (Կարապետ) կոչեցեալ պատրիարքին եպիսկոպոս ձեռնադրեց և Օգոստոսի 22-ին հասնելով Էջմիածին՝ սկսեց վարել ընդհանրական հայրապետական իշխանութիւնը *):

Եղիազար իւր ճարտարարան, յաջողակ և ահարկու ընաւորութեամբ ակնածելի լինելով թէ հայերի և թէ այլազգեաց մօտ, յաջոյեց Էջմիածինը պարտքից ազատել՝ պատուելով պարտամուրհակները: Շատ եկեղեցիներ շինեց և վանքեր նորոգեց. նորոգութիւններ արեց Հռիփսիմէի վանքում, Ս. Գայիանէի վանքի առաջը գաւիթ, արեւմտեան կողմը միաբանից ընակարաններ շինեց և շուրջանակի պորտպից: Ս. Էջմիածնի տաճարի մէջ Իջման տեղի վերայ քառասուն գմբէթ և պատարագի սեղան կանգնացրեց. և որպէս զի այդ սեղանի առաջ կատարուած ժամերգութիւնը ժողովրդեան ներս խուժելով չը խանգարուի՝ 2 կանգուն բարձրութեամբ քարէ հաստատուն պատուար շինեց, որ ձգուելով Իջման տեղի առաջի սիւներից դէպ հիւսիս և հարաւ՝ յետին դասը ժողովրդանոցից անջրպետումն: Տաճարի հիւսիսային և հարաւային կիսաբոլորակները բարձրացնելով սեղաններ հաստա-

(*) Զաքարիա սարկ. հատ. Բ. եր. 106, Զամբո եր. 25—26.

տեղ) հարաւայինը երեք աստիճաններով նուիրեալ յանուն Ս. Յովհաննու Կարապետի, ուր դրվումէ ազակեղարդ գմբէթաւոր գլորոցի մէջ Ս. Միւռնի կաթսան, իսկ հիւսիսայինը՝ եօթն աստիճաններով՝ յանուն Ս. Ստեփաննոս Նախասարկաւագի, ուր բեմի վերայ բազմած հայրապետը կատարումէ եպիսկոպոսական ձեռնադրութեան կոչումը *): Հիւսիսային հարաւային և արեւմտեան կիսաբոլորակների վերայ մի մի փոքր, բայց գեղեցիկ գրմբէթներ ևս շինեց:

Մինչ եպիսկոպոս Եջմիածնում այս բարեկարգութիւններով և շինութիւններով էր զբաղուած՝ Մարտիրոս Կաֆայեցի հոսկ ուրիմն 1683 թուին ստացաւ Երուսաղէմայ պատրիարքութիւնը, բայց գնալով Երուսաղէմ սակաւ ժամանակից յետոյ տեղւոյն Յոյն պատրիարքի հետ գժտուեց ու նորա հետ միասին գնաց Ադրիանօպօլիս եպարքոսի տեանը, ուր պարտաւորուեց և Յոյն պատրիարքը միայն ղիջունելով իւր վաղածանօթ Երեմիա չէլէպիի թախանձանացը՝ յետկացաւ վրէժխնդրութիւնից: Մարտիրոս Կաֆայեցի Երուսաղէմ վերադառնալիս՝ Եգիպտոսում վախճանուեց նոյն 1683 թուին:

Կաֆայեցու մահուամբ թէ Երուսաղէմայ և թէ Կ. Պօլսոյ Հայոց պատրիարքութիւնը խաղալիկ և յափշտակութեան առարկայ մնացին շահատէր և փառամոլ անձանց ձեռքին: Մինչև աշխարհական անձինք անգամ յաւակնութիւն ունեցան երկու աթոռոց ևս պատրիարքական իշխանութիւնը գրաւել: 1683 թուից սկսեալ Պօլսոյ պատրիարքութեան իշխանութիւնը յափշտակուեց Կրպօ բարունուց և հետզհետէ գրաւեցին—Եջմիածնի նուիրակ ումն Ափանցի Նսիրեմ վարդապետ, դարձեալ Կրպօ բարուն (Կարապետ),

(*) Հաւանական է որ այդ սեղանների աստիճանները խորհրդով շինուած լինին: Եպիսկոպոսացուք և վկայք հարաւային երեք աստիճանեայ սեղանի առջից կոչվումն դէպի եօթն աստիճանեայ բեմը, ուր հայրապետն է աթոռի վերայ բազմած արծուենկար օթոց ընդ ոտիւք, ինչան՝ թէ նուիրեալը պէտք է տիեզերական նախկին երեք ժողովոց վարդապետութեան հետեղ և դաւանող լինի որ եկեղեցւոյ եօթն կարգերը անցնելով թեակոխէ դէպի եպիսկոպոսական աստիճան, արծուոյ նման բարձրաթոխ լինելու և ի բարձանց սրատես աչքը դիտելով իւր հօտը, ըստ աւետարանական վարդապետութեան և ըստ սահմանաց տիեզերական երեք ժողովոց յանձանձելու համար:

ումն Թորոս Կրէյց, Խաչատուր Ճլեյցի, և աշխարհականներ՝ տեղակալ անուամբ, Սադայ օղլուն և ոմն Շահին: 1692 թուին Պօլսոյ պատրիարք կարգուեց Սարի կոչեցեալ Մաթթէոս Կեսարացի, որ Կրկամեայ պատրիարքութիւնից յետոյ ի կենդանութեան Սոյ Ստուածատուր կաթուղիկոսի՝ Սոյ կաթուղիկոսութիւնը գրաւեց, սրով դարձեալ Կ. Պօլսոյ պատրիարքութեան ասպարէզը մնաց Ղափանցի Եփրեմ վարդապետին:

Կարծես բաւական չէին այս խռովութիւնները, կաթողիկոսութիւնը մնաւ գործելով հայ ընտանիքի մէջ՝ կաթողիկէ կղերի ձեռքով սլէկածուկէր հայ ժողովրդեան: Հայք նախանձախնդիր ազգային մայր եկեղեցու ամբողջութեան՝ յախուռն եռանդեամբ հալածումէին կասկածեալներին և քանի ստիպումէին միանալ եկեղեցու ամբողջութեան: Հերձեալներից ոմանք յամառութեամբ դիմադրումէին, հալածանք և մահ անգամ յանձն առնելով: Եղիազար կաթուղիկոս Երեմիա չէլէպի գրութեամբ*) և այլ հաւատարմագրիւրներից խմանալով Կ. Պօլսոյ Հայոց այս աղետալի դրութիւնը, մինչ պատրաստութեամբ խելահաս ու խոհական մարդիկ ուղարկել Կ. Պօլիս, 1691 թուին օգոստոսի 8-ին վախճանուեց և թաղուեց Ս. Գայիանէի վանքի իւր շինած գաւթի աջ կողմը:

Եղիազարին 1691 թուին յաջորդեց իւր աշակերտ Նահապետ Երեսացին, որ Եղիազարի պէս ահարկու և ակնածելի էր ըստրին**): Նահապետ ի հիմանէ շինեց Վաղարշապատու Ս. Շողակաթի վանքը. Հրազդան գետից ստորերկրեայ ջրանցքով (գալմա)

(*) « Ոչ գոյ ի ժամանակիս իշխան մարգարէ. և հոգևոր Տէրդ հեռի է ի մէնջ. և ոչ որ ծանուցանէ ըստ Աստուծոյ զեղեալ անկարգութիւնս, որ ի վերոյ ասացաւ՝ վասն եպիսկոպոսութեան և վասն Երուսաղէմի վիճակին մերոյ. Ապա ո՞ր դիցուք աստանօր եկեալ հասեալ հեռ և նախանձ և վրդովումն նոր ի մէջ Հայոց, յորմէ և դայթակղութիւն բազմաց, կաթողիկէ և հերձուածող, ֆոէնկ և հայ շնշնջիւով՝ հանդերձ այլովք աղջատանօք. և կատարածն ո՞ր գիտէ ո՞ր նկատելոց է և դադարելոց, որոյ եղև առիթ Սարգիս ոմն Թոխատեցի, Մեք զմեր ցաւն ունէաք. և արդ զսկիզբն երկանցն կասկածեալ՝ շուարեալ մնամք. մինն օրհնէ, միւսն անիծանէ և երրորդն որ չար ևս է, ի հաւատոց զմեզ հանէ »: Թուղթ Երեմիայ չէլէպեոյ գրեալ առ Եղիազար կաթուղիկոս ի 1690 թիւ. տես Չամչեան Գ. հատ. եր. 722:

(**) Զաքարիա Սարկ. հատ. Բ. եր. 106 և 136, Զամբա եր. 26—27:

ջուր հանեց դէպի Էջմիածնի արտորայքը՝ շինեց Օշականայ կամուրջը և Երևանայ Զորագեղի սնապատը՝ նորա շրջապատը ընդարձակելով։ շատ վաճառքի և եկեղեցիների շինութեանց և վերանորոգութեանց պատճառ գործաւ։

Այսպիսի մեծագործութիւններով Նահապետ թէև մեծ հռչակ ևս ստացած լինէր, բայց իւր խտասրտութեամբն հոգեւորականների մէջ շատ հակառակարգներ ունեցաւ, որոնք Նախիջևանայ և Գողթնեաց եպիսկոպոսների հետ միանալով՝ Կարբեցի Բաթրապեն մականուանեալ Մատթէոս անուն վարդապետի ձեռքով մի ամբատանագիր ուղարկեցին Նոր-Ջուղայու տաջնորդ Ստեփաննոս վարդապետին՝ ամբատանելով թէ, Նահապետ խանգարել է եկեղեցու օրէնքներն ու կարգերը, և առանց կանոնի ու գրոյց վկայութեան անումէ ինչ որ կ'ամենումէ, խնդրումէին նոյն Ստեփաննոս վարդապետին ասելով. «դու եկ և մեզ կաթուղիկոս եղիր, և մենք քո հրամաններին կը հնազանդենք, թերևս ուղղուն մեր կարգը ու կրօնքը»։

Ստեփաննոս Ջուղայեցի այս թուղթը ընդունեց և թղթատար Մատթէոս վարդապետի բանտարկութեանց անսալով մեծ ծախսերով ստացաւ կաթուղիկոսութեան հրովարտակ և մինչև իւր Էջմիածին ժամանելը՝ իւր աշակերտ Ջուղայեցի Աղէքսանդր վարդապետին տեղապահութեան իրաւամբ ուղարկեց Էջմիածին, պատուիրելով ծաթե ուղարկել Նահապետ կաթուղիկոսին։ Բայց Նահապետ կաթուղիկոս փոխանակ ծաթե գնալու՝ խոյս տուեց դէպի Դալլիէթ և ապա ինելով Շահ-Օջաղին, որ ըստ Պարսից սովորութեան անձեռնմխելի էր, իւր ըսրեկամների և յատկապէս հաւատուրաց և շահի սիրելի Ջուղայեցի Աւետիս անուն մի մարդի միջնորդութեամբ նորից կաթուղիկոսութեան հրովարտակ ստացաւ, եկաւ Էջմիածին և Երևանայ խանի ձեռքով Ստեփաննոսին՝ նորա տասն ամեայ իշխանութիւնից յետոյ բանտարկել տուեց։ Բանտի անձկութեան և տառապանքներին չը կարողանալով տանել՝ վախճանուեց Ստեփաննոս Ջուղայեցի 1698 թուին և իւր կտակին համեմատ թաղուեց Խոր-Վիրապի վանքում։*)

(*) Հ. Զամչեան հատ. Գ. գլ. Խ. ասնելով անորոշ «Թիշատ, Թուղթք, Պատմ.» աղբիւրներից՝ երկարօրէն գրումէ որ, իբր թէ Նահապետ կաթուղիկոս սիրով հիւրընկալելով Յիսուսեան կարգի կրօնաւորներից ոմանց, և

Մինչ Նահապետ կաթուղիկոս 1697 թուին վերստին Էջմիածնի կաթուղիկոսութեան իրաւունքն ստացած շինութեամբ էր զբաղվում՝ Տաճկաստանի հայք խուլութեամբ և շփոթութեամբ ալէկոծվումէին և Պօլսոյ և Երուսաղէմի պատրիարքական իշխա-

նոցանից տեղեկանալով թէ, իւր սէրն ու հպատակութիւնը դէպի պապը կասկածելի է դարձել, շատ ցաւումէ, ուստի և սիրոյ ու հպատակութեան թուղթ գրելով պապին՝ խնդրումէ ինամբ և սէր ցոյց տայ այնտեղ պատահած հայերին՝ ինչպէս ինքն ցոյց է տալիս իւր մօտ պատահած լատիններին, Ըստ Հ. Չամչեանի որպէս թէ այս թուղթը Հռոմ հասնելուց յետոյ խոռվասէր ոմն գալով Էջմիածին զրդումէ միաբաններին գահընկէց անել Նահապետին՝ ասելով թէ, Նահապետ կամենումէ ազգը լատինացնել, և որպէս թէ այդ խոռվասէր ոմնը զրդած լինի ի տեղի Նահապետ կաթուղիկոսի՝ Ստեփաննոս Զուղայեցուն կաթուղիկոս կարգել, իսկ Ստեփաննոս իւր բանտարկութեան ժամանակ և Պօլսոյ Եփրեմ պատրիարքին գրած լինի թէ Նահապետ լատինամոլ է, Հ. Չամչեան յայտնի նպատակով միշտ տըքնումէ հայ հայրապետներին լատինամոլ և լատինամիտ ներկայացնել, իսկութիւնը նորա գործը չէ, Զաքարիա սարկ. որ ժամանակակից էր Նահապետ կաթուղիկոսի, նորա անկման պատճառը նորա խստասրտութեամբ վարուիլն է համարում, ուստի և գրումէ Եղիազարի ու Նահապետի մասին.

«Այս երկու կաթուղիկոսաց ի ժամանակի շինեցաւ և նորոգեցաւ բազում վանորայս և եկեղեցիս, Սոքա առնուն հրաման յիշխանէն վասն շինութեան եկեղեցեաց, Բայց զկարգ և զկանոն առաջին կաթուղիկոսացն քայքայեցաւ ի սուրբ Աթոռոյն և յամենայն վանորէից, վասն թոյլ տալոյ նոցա. զի ամենայն առաջնորդք ըստ կամաց իւրեանց առնէին. և կաթուղիկոսաց ոչինչ լինէր փոյթ. զի ինքեանք զոր ինչ յիւրեանց աշխարհին (ի Տաճկաստան) վարեալ էին, զնոյն և աստ առնէին, Այլ և զոր ինչ պակասութիւն տեսանէին արեղայից և երիցանց, բերեալ գերծէին զգլուխսն և զմուրուսն. և բրածեծ առնէին մահու չափ, Եւ այսպէս կային ի ժամանակս կենաց իւրեանց» (Հատ. Բ. եր. 107. և 136—138) և գրելով այս, ամենեին չէ յիշում թէ Ստեփաննոս թուղթ գրած լինի ո՛ւր և իցէ, Ժամանակակից Աւետիք պատրիարքը եզուիտների հսկողութեամբ գրած իւր ինքնագիր կենսագրութեան մէջ Նահապետի շինարարութիւնը յիշելով յաւելցնումէ միայն. «բայց կարգալոյ և յօրինաց թոյլ էր». եթէ մի թեթեւ կասկած լինէր Նահապետի լատինամոլութեան՝ յայտնի է թէ եզուիտները ո՛րպիսի գրուատներ զրել կը ներշնչէին իրանց ճիրաններում նշաւակ եղած Աւետիք պատրիարքին, (Ինքնագիր կենսագրութիւն Աւետիք պատրիարքի հրատարակութիւն հանգ. Ե. Գիւլօրէի, տես Արարատ 1874 թ. եր. 113—115), Սիմէօն կաթուղիկոս առանց մի պատճառ յիշելու՝ ասումէ «Ապա ՌճԽԴ թուոյն ի չորրորդում՝ ամի կաթուղիկոսութեան նորին (Նահապետի)՝ Զուղայու առաջնորդ Ստե-

նութեան հետամուտ փառասէր և խռովայոյզ անձանց ձեռքով: 1698 թուից մինչև 1700 թիւը երկու տարուայ ընթացքում պատերիարքութիւնը յափշտակուելով Եփրեմ վարդապետից, զրաւեցին Մեղքիսէթ Սուպչի և Մխիթար Կորդուացի կամ Քիւրդստան:

Փաննոս վարդապետն թագաւորական գրով ելեալ ի Զուղայէ՝ գայ Եջմիածին և նստի կաթուղիկոս, և զՆահապետն ընկենու (Ջամբու եր. 27), և Ե. Յով. Եպիսկ. Շահխաթունեան թերեւ և. Չամչեանից առնելով գրումէ որ Նահապետ գահընկէց լինելուց յետոյ աքսորուել է Սեան. և թէև պապի հետ յարաբերութիւն ունենալու մասին ոչինչ չէ գրում պատմութեան մասումը (Ստոր. Կաթ. Էջմ. հատ. Ա. եր. 223—224), բայց հետեւելով Չեամչեանին՝ Էջմիածնի տաճարի յետին դասու կաթուղիկոսարանը համարումէ Հոովմայ Իննովկինտիոս պապի ուղարկած ընծայ աթոռը (Ստոր. Կաթ. Էջմ. հատ. Ա. եր. 43), Ջարմանք որ Հանգ. բազմարդին Շահ—Խաթունեան ձեռքին ունենալով Ջաքարիա ականատես պատմչի պատմութիւնը, Ղազար Ջահկեցու «Դրախտ ցանկալի» գիրքը (եր. 606) և Սիմէօն կաթուղիկոսի Ջամբուր, միայն և. Չամչեանին է հետեւել, Ըստ իս, պապի՝ Նահապետ կաթուղիկոսին Աթոռ ուղարկելը, և ոմանց այդ աթոռը՝ յետին դասու քանդակեալ ընտիր զրուագներով կաթուղիկոսարան համարելը, միայն արդիւնք է ենթադրութեան՝ հիմնուած Չեամչեանի անորոշ աղբիւրներից քաղած պատմութեան, Թող որ ականատես պատմիչ Ջաքարիան և ժամանակակից Աւետիք պատրիարքն ու Ղազար Ջահկեցին ոչինչ չեն գրում այս մասին,—նոյն ինքն կաթուղիկոսարանի արեւելեան ճաշակով շինուածքը և ծածկոյթի Ս. Էջմիածնի գմբէթներին յար և նման վերջաւորուիլը յայտնի ապացոյց են հայ սրտաբուղի և ջերմեռանդն զգացման դէպի Ս. Էջմիածին, (Այգպիսի զգացման ապացոյց է Ահհարանի Ծաղկեալ Դահլիճում եղած փայտեայ գեղեցիկ զրուագներով քանդակագործ Աթոռը, որի յենարանի ընդորակի մէջ գրուած է «Բարձր առնէ Տէր զեղջիւր օծելոյ իւրոյ», «Յիշատակ ի տիկին Ովսանն Յարութիւն Կիրակոսէ առ Աթոռն սրբոյ Էջմիածնի, ի Մադրաս. 1837»):

Այս կաթուղիկոսարանի հիւսիսային կողին յարտաքուստ կուսէ կենդրոնից դէպի ձախ զուգահեռաբար հաղիւ ընթեռնլի կայ «Պետրոս Եպիսկոպոս» անունը, Առաջին դասի կաթուղիկոսարանը չի կարող Հոովմայ քահանայապետինը լինել, թէև ծածկոյթը և վիրայի ժողբիկ արձանները հայկական չլինին, որովհետև յիշատակարանից յայտնի է, որ այդ կաթուղիկոսարանը 1170 թուին Հայոց (1721 թ.) պատրաստել և ընծայել են Ակնեցի Մահտեսի Մինասի որդի Սեղբոսը և Կարմրկապցի Նազարի որդի Առաքելը, Մարտիրոսը և Յարութիւնը, հոգաբարձութեամբ Յովհաննէս և Պետրոս վարդապետաց, ուրց յիշատակը օրհնութեամբ լինի:

Յետին դասու կաթուղիկոսարանը կամ այն է որ դարձեալ սոյն Պետրոս

ցի, դարձեալ Մեղքիսէթ Առաջին՝ Ադրիանուպօլսոյ առաջնորդ կարգելով Ղափանցի Նփրեմ վարդապետին՝ որ առաւել քան չափն նախանձայութեամբ Հայաստանեայցս եկեղեցւոյ՝ հալածանք սկսեց նոցա դէմ՝ որոնց մասին կասկած կար թէ լատինամիտ են:

Նփրեմ, ժողովուրդը Մեղքիսէթի դէմ գրգռելով և նորան ֆռանգացեալ ամբաստանելով նորան՝ եպարքոսի հրամանով պատրիարքութիւնից ձգել և ի ծառայութիւն թիոյ դատապարտել տուեց, և գրաւելով Կ. Պօլսոյ պատրիարքութիւնը, Կ. Պօլսոմ փոխանորդ կարգեց, ու ինքն մնաց Ադրիանուպօլսոմ: Ժողովուրդը Մեղքիսէթեան և Նփրեմեան բաժանուելով սկսեց յուզուել և միմեանցից միմեան համար միմեանց մատնել որպէս լատինամիտ և եւրոպացւոյ լրտես: Երկպառակութիւն, խռովութիւն, աքսոր ընտանեկան անհամաձայնութիւններ ալէկոծումէին ժողովրդեան Կլեմէս Գալանոսի և նորա հետեւորդ լատին քարոզիչների սերմանած որոմների շնորհիւ:

Այս խառնաշփոթ ժամանակին Մխիթար Սեբաստացին ևս, որ Ղալաթիոյ Ա. Առաքաւորից եկեղեցու սենեակներից մէկում ընտելութիւն էր հաստատել, որպէս լատինամիտ հալածանքի ենթարկուեց. հալածանքի ենթարկուեցին նաև պրօպագանդայի դարձառան աշակերտեալ Կարնեցի Խաչատուր վարդապետը և Ասորոց Պետրոս կաթողիկոսը, որ իբրև ջատագով լատինամիտների՝ աքսորուեց Ադանայի բերդը, ուր և վախճանուեց:

Վարդապետի ջանքով է շինուած, կամ շինել տուել ու նուիրել է Մայր Աթոռին Վեհարանի Ծաղկեալ Դահլճի ճակատին դրուած Աթոռը նուիրողի պէս մի Հնդկահայ, Վասն զի երկուսի ևս թէ փայտը և թէ նկարները նման են միմեանց: Այս կաթողիկոսարանը միջի կողմը ունի յիշատակարանի համար տեղ՝ առանց որ և է դրուածքի:

Հայր Գարեգին վարդապետ Սրբանձտեանի խմբագրած «Մանանայ» պատուական գործին կից մի, սկզբից և վերջից թերատ, ժամանակագրութեան մէջ ևս թէև յիշուած է. թէ Հռովմայ պապը Նահապետ կաթողիկոսին «ընծայ առաքեաց զարմնալի աթոռ մի, և պատուական խալիչայ մի, և ազնիւ գաւազան, որք էին յոյժ մեծագին և անտես մարդկան» (եր. 350). սակայն այդ ժամանակագրութիւնն ևս գրուած լինելով Ղուկաս կաթողիկոսի ժամանակով, թերևս և յետոյ, ըստ իս՝ Չամչեանի արձագանք պէտք է համարել:

Այս խռովութեան ժամանակ Երզնկայի եպիսկոպոս Աւետիք փարգապետը շէյխ - իւլ - իսլամից, որ Երզնկայի լինելով իւր վաղածանօթն էր, Կարնոյ կուսակալի ձեռքով գիր ստացաւ շտապել Կ. Պօլիս, ըստ Հայ ժողովրդեան ցանկութեան պատրիարքական իշխանութիւնը ստանձնելու:

Աւետիք փարգապետը այս հրաւերքի համար Նահապետ կաթողիկոսի հաճութիւնը խնդրեց, իսկ Նահապետ կաթողիկոս նորան պատրիարքութեան կոնդակ տալուց յետոյ՝ մի մի օրհնութեան կոնդակ ևս տուեց Ադրիանուպօլսոյ և Կ. Պօլսոյ քահանայից և ժողովրդեան անունով:

Աւետիք 1701 թուին հասնելով Կ. Պօլիս, և այնտեղից ևս Ադրիանուպօլիս՝ ստանձնեց պատրիարքական իշխանութիւնը և սկսեց տիրաբար վարուել, պաշտպան ունենալով Երզնկայի և իւր վաղածանօթ շէյխ - իւլ - իսլամին: Պատրիարքութեան թիկնաձու Ասփանցի Նփրեմ փարգապետին էջմիածին աքսորել տուեց, ժողովրդեան համակրութիւնը վատկելու համար լատինամիտ կարծեցեալ քահանաներին և ժողովրդոց աքսորանքից ու պատժապարտութիւնից ազատել տուեց. սէր և խաղաղութիւն քարոզելով եսիրոյ ու խաղաղութեան շրջաբերականներ ուղարկելով ամենայն տեղ բաւական կուսակիցներ և համակրողներ վատկեց. շատերին, որոնք իրանց օրինաւոր կնոջ կենդանութեամբ երկրորդ կին ևս էին առել ստիպմամբ երկրորդ կինը արձակել տուեց, և ապա ընդունեց ի հաղորդակցութիւն եկեղեցւոյ:

Աւետիք պատրիարք մինչ իւր այս վարմամբ ընդհանուր համակրութիւն էր վայելում, Երուսաղէմից 12 փարգապետներ գալով՝ բոլոր բարձին առ եղարքոսն թէ, տեղւոյն Մինաս պատրիարքը եկեղեցական իրեղէնները և սուրբ սպասները ոմանց պօլսեցւոց միջնորդութեամբ և անգղիացւոց դեսպանի ձեռքով անգղիացի վաճառականի մօտ գրաւ է գրել և վաճար 100,000 զուրուշ պարտի ենթարկելով՝ ստիպումէ միաբաններին իրանց հաշուում տալիւ: Նպարքոսը գործի քննութիւնը յանձնեց Աւետիք պատրիարքին. քննութեան ժամանակ Մինասի անպայման պաշտօնանկութիւնը պահանջուելով ոմանք Կայծակի կոչեցեալ Գալուստ փարգապետին կամեցան Երուսաղէմայ պատրիարք կարգել, ոմանք երբեմն Սոյ կաթողիկոս Սարի Մատթէոսին, որին Պետրոս Բերիացի, Սոյ կաթողիկոսութիւնը յափշտակելով՝ հեռացրել էր Սից. գեռ:

երկու կուսակիցները միմեկին, արքունի հրամանով Երուսաղէմայ պատրիարքութիւնն ևս 1701 թուին Աւետիքին յանձնուեց:

Աւետիք Երուսաղէմայ փոխանորդութիւնը սկզբում յանձնեց մի աշխարհականի, բայց յետոյ Յովհաննէս վարդապետ Ամասիացուն կարգելով Երուսաղէմայ փոխանորդ, իսկ Յովհաննէս վարդապետ Զմիւռնացուն՝ Կ. Պօլսոյ, ինքն մնաց Ագրիանուպօլսում և սկսեց հալածանք լատինականների դէմ. իւր փոխանորդը նոյն հալածանքը Կ. Պօլսում սկսեց աւելի չափազանցութեամբ:

Մխիթար Սեբաստացին այս հալածանքից ազատուելու համար եղուիտ կրօնաւորաց վանքում ապաստան գտաւ և իսոյս տալով Մոռա թերակղզին այնտեղ պապի գերիշխանութեան տակ մի վանք շինեց և 1712 թուին յանուն Ս. Անտօն Աբբայի Բենեդիկտեան կարգի կանոնադրութեամբ Մխիթարեան միաբանութիւնը հաստատեց: Մոռան Վենետիկի հասարակապետութիւնից գուրս գալով Օսմանեան իշխանութեան ենթարկուելուց յետոյ, Մխիթար 1715 թուին իւր աշակերտներով փոխադրուեց Վենետիկ և 1717 թուին Վենետիկի հասարակապետութիւնից Ս. Ղազար կղզին ստանալով՝ այնտեղ հաստատեց իւր միաբանութիւնը, նպատակ դնելով ծաղկեցնել հայ դպրութիւնը և լռելեայն պապականութեան քարոզ դառնալ: Այս միաբանութիւնը յայսօր գոյութիւն ունի բարգաւաճեալ մասուր և նխիթական հարստութեամբ:

Մինչ հայ պատրիարքները զբաղուած էին հալածելով լատինականներին, նոցանից ոմանք լռիկ գործ էին կատարում. ինչպէս Մխիթար Սեբաստացին հաստատեց Մխիթարեան միաբանութիւնը, այնպէս ևս Բերիայի Յակոբ քահանայ Յովսէփեան և Աբրահամ Աթար վաճառականները, 1705 թուին առանձնանալով Լիբանան՝ պապի յանձնարարականով տեղւոյն Մառոն պատրիարքի և իշխանի հաճութեամբ մի տուն և մի փոքր արտ ստացան. և Մառոն կրօնաւորաց կարգին համեմատ վանք հաստատեցին: Այս վանքը հետզհետէ ընդարձակուելով 1740 թուին դարձաւ Լիբանանեան կաթողիկէ Հայոց կաթողիկոսական աթոռ և առաջին կաթողիկոսն եղաւ Բերիոյ եպիսկոպոս Աբրահամ, որ ազատուելով հայ պատրիարքների հալածանքից՝ Բերիոյ հայ կաթողիկէ ժողովրդից 1740 թուին կաթողիկոս ընտրուեց և անձամբ գնալով Հռոմ Լիբանանու հայ կաթողիկէ միաբանութեան կաթողիկոսութիւնը

տաացաւ: Այս կաթուղիկոսութեան իրաւունքը 1868 թուին Կ. Պօլսոյ կաթուղիկ Հայոց պատրիարք Անտօն—Հասուն միայրեցի, ու ինքն դարձաւ կաթուղիկոս Լիբանանոս և պատրիարք կաթուղիկ Հայոց Տաճկաստանի:

Աւետիք և իւր փոխանորդ Զմիւռնիացի Յովհաննէս փարգապետը իրանց հակառակորդների և յատկապէս լատինամիտների պաշտպան գաղղիացւոց դեմքանի ազդեցութեամբ 1703 թուին պաշտօնանկ եղան: Կ. Պօլսոյ պատրիարք կորգուեց Գալուստ փարգապետ Վայծակ կոչեցեալ, որ Երուսաղէմայ փոխանորդ կարգեց Սոյ երբեմն կաթուղիկոս Պիժակ կոչեցեալ Գրիգորին:

Աւետիք թէ և պաշտօնանկ լինելով 51 օր Կ. Պօլսոյ Եղգի - Գուլէ ամրոցում բանտարկուեց և աքսորուեց Այրատ կոչեցեալ կրդղին: Բայց իւր անխոնջ բարեկամների շնորհիւ ազատուեց և 1704 թուին նորից ստանձնեց պատրիարքութիւնը, որ դրաւել էր Կ. Պօլսիցի ոմն Ներսէս փարգապետ՝ իւր համախոհների գլուխն անցնելով և Գալուստին պաշտօնանկ անելուց յետոյ՝ անձին համար միայն հոգալով:

Սակայն Աւետիք այս անգամ ևս երկար և խաղաղ չը կարողացաւ վարել պատրիարքական իշխանութիւնը. իւր հակառակորդների յամառութեամբ, իւր պաշտպան Երզնկացի շէյխ—Իւլիալամի անկմամբ և Գաղղիացւոց դեմքանի ազդեցութեամբ դարձեալ պաշտօնանկ եղաւ 1705 թուին, և ոչ այսչափ միայն, այլ և աքսորուելով Կիպրոս կղզին՝ Գաղղիացւոց դեմքանի խարգաւանքով փոխանակ Կիպրոս ուղևորելու. կաշառուած նաւապետը նաւեց դէպ Գաղղիա: Նաւը Սիկիլիոյ Մեսենա նաւահանգիստը հասաւ թէ ոչ՝ Գաղղիոյ փոխ - հիւպատոսը Աւետիք պատրիարքին Հաւատաքննութեան (Ինկիլիզիցիայի) բանտում պահեց, մինչև Փարիզից կարգադրութիւն լինելը, այնուհետև Աւետիք փոխադրուեց Մարսիլիա, ուր Թիարանի տեսուչը նորա մօտ գտնուած բոլոր թղթերը առնելով՝ բանտարկեց նորան:

Հայք ի զուր խնդրակներ կարգեցին Միջերկրական ծովի նաւահանգիստներում Աւետիք պատրիարքի հետքը գտնելու, որովհետև Աւետիք ոչ ևս Աւետիք, այլ Երկաթէ գիմակով մարդ անուամբ՝ փոխադրուել էր Գաղղիոյ միւս ծայրը Սուրբ Միքայէլի (Ուէն - Միշէլ) վանքը, որ Բենեդիկտեան կրօնաւորների սեպհականութիւն լինելով հանդերձ՝ այն ժամանակ պետական

բանտի տեղ էր ծառայում: Աւետիք երեք տարի այս վանքում փակուելուց, յետոյ Փարիզ՝ Բաստիլի բերդը փախադրուեց, և հինգ տարի յամառութեամբ հաւատաքնութեան բոլոր մերենայութեանց զխնայրելուց յետոյ՝ 1710 թուին Աւստրիացիներ ամսին իւր մայրենի հաւատը ուրանալով՝ շղթաներից ազատուեց և տարին չորրորդած 1711 Յուլիսի 11 - ին փախճանուեց *):

Աւետիք պատրիարքի աքսորման տարին, 1705 թուին Յունիսի 13 - ին փախճանուեց Նահապետ կաթողիկոս և թաղուեց իւր շինած Շողակաթի վանքի գաւթում հիւսիսային կողմը: Նահապետին՝ Էջմիածնում 1706 թուի Գեկտեմբերին յաջորդեց Աղէքսանդր Ա. Զուգայեցի. իսկ Աւետիքից յետոյ 1705 - 1707 Կ. Պօլսոյ և Երուսաղէմայ պատրիարքական աթոռները գրաւեցին Մատթէոս Սարի՝ աղղեցութեամբ Գաղղիացւոց գեապանին՝ 2 ամիս: Մարտիրոս վարդապետ Քիւլհանջի՝ չորս ամիս: Միքայէլ երէց 8 ամիս, և Սահակ վարդապետ Ապուշեկցի՝ 8 ամիս:

ԴԼ. Զ.

Աղէքսանդր Ա. Զուգայեցի հմուտ վանական կարգերին, տեղեակ Աստուածաշունչ Սուրբ գրոց և այլ շինարար՝ սկսեց սիրով և խաղաղութեամբ յանձանձել Էջմիածնի միաբանութեանը. Էջմիածնի մէջ պէտպէս նորոգութիւններ արեց, ձմեռան սեղատունը շինեց և Էջմիածինը հարստացրեց զանազան կահ կարասիներով, սուրբ անօթներով ու սպասներով և պէտպէս կալուածներով, եկեղեցիքը պայծառացրեց կարգ կանոններով և ողջամիտ վարդապետութեան զպրոցներով. միշտ ընդգէմ՝ սրապականութեան մնաց, թէ ի վարդապետութեան և թէ ի կաթողիկոսութեան**):

(*) Ինքնագիր կենսագրութիւն Աւետիք պատրիարքի. հրատարակութիւն Հանգ. Եգ. Դիւլօրիէի և յառաջարան հրատարակչին. տես Արարատ 1874 թիւ Ա. Բ. Գ. Դ. Ե.

(**) Ղազար Զահկեցի (Դրախտ ցանկալի եր. 606), որ Նահապետ կաթողիկոսի մահից 33 տարի յետոյ կաթողիկոսացաւ, իւր ի վարդապետութեան գրեալ «Դրախտ ցանկալի» գրքի մէջ Հայ հայրապետներին դէպի Հռոմմայ պապը, իւր ժամանակակից Նահապետ կաթողիկոսից մինչև Արաշամ Մշեցի՝ Հ. Չամչեանի ենթադրածին բոլորովին հակառակ զգացմամբ է ներկայացնում:

Եւ այսպիսի արդիւնաւորութեամբ 8 տարի վարելով հայրապետական իշխանութիւն՝ 1714 թուին նոյեմբերի 22 - ին վախճանուեց եւ թաղուեց Մայր Տաճարի տրեմանեան դրան աջ կողմը՝ Զանգակատան տակ, եւ յաջորդեց Աստուածատուր Ահմատանցին։

Մինչ Ազէ քսանդր Ա. Զուղայեցի էջմիածնի շինութեան եւ վանորէից բարեկարգութեան համար էր հոգում՝ Կ. Պօլսում Աւետիքեանների ջանքով Յովհաննէս վարդապետ Զմիւռնիացի 1707 թուին գրաւեց պատրիարքական իշխանութիւնը, եւ սկսեց Աւետիքից աւելի եւս խստութեամբ ու եռանդով հալածել լատինամիտներին։ Այս հալածանքի ժամանակ 20 անձինք բանտարկուեցին։ Բանտարկեալներից ինն անձինք, Մատթէոս Սարի ու Կոմիտաս քահանայ Քէօմիւրճեան մահուան դատապարտուեցին, եւ մահմտականութիւն ընդունելով մահացի ազատուեցին, բացի Կոմիտաս քահանայից՝ որ գլխատուեց, եւ որի մարմինը յոյն թաղեցին։ Իսկ Գալլիացւոց դեպանը յոյներից ծանր ընծաներով յետստանալով թէ գլուխը եւ թէ մարմինը՝ ուղարկեց Գաղլիա։

Յովհաննէս Զմիւռնիացի մի տարի հազիւ կորողացաւ վարել պատրիարքական իշխանութիւնը, 1708 թուին պաշտօնանկ եղաւ եւ յաջորդեց դարձեալ Սահակ վարդապետ Ապուշեցին, որ չորս տարի խաղաղութեամբ վարեց իւր իշխանութիւնը, բայց տեսնելով որ լատինամիտները յայտնապէս սկսել են լատինաց եկեղեցիքը յաճախել, նորոգեց հալածանքը, մինչեւ որ ինքն եւս 1714 թուին ամբաստանուելով թէ ի ծածուկ ֆռանկութիւն է անում, ոչ միայն պաշտօնանկ եղաւ, այլեւ արքորուեց։

Հասարակ ժողովրդեան ցանկութեամբ 1714 թուին պատրիարք կարգուեց Գանձակեցի Յովհաննէս վարդապետը, որ դարձեալ սկսեց շարունակել իւր նախորդների հալածանքը լատինամիտների դէմ, մանաւանդ այն ժամանակ երբ լատին եպիսկոպոսին առաջարկեց չը վրդովել հայ եկեղեցւոյ խաղաղութիւնը — դէպ ինքն եւ դէպի լատին եկեղեցին հրապուրելով հայ քահանաներին եւ ժողովրդեան, իսկ լատին եպիսկոպոսը բացասական պատասխան տուեց։ Մինչեւ անգամ լատին եպիսկոպոսը թոյլ տուեց որ լատինամիտները առաջնորդութեամբ Մէրտինի կամ Մամադ Մելքոն եպիսկոպոսի խորհուրդ կալմել իւր մօտ, իսկ լատինամիտների այս ժողովը նախագահութեամբ լատին եպիսկոպոսի սրօշեց, Ա. որ, լատինամիտները ծամ կառաւարութեան մօտ առանձին կրօնական

Համայնք ճանաչուին Հայոց պատրիարքարանից անկախ՝ առանձին պատրիարքով, Բ. որի կամ Հայ եկեղեցիներից մէկը ստանան եկեղեցական պաշտամունք կատարելու ըստ լատին վարդապետութեան կամ նոր եկեղեցի շինեն. և Գ. որի սահմանեն առանձին գանձանակ, գոյացած՝ դրամներով եպարքոսի կամբը շահելու յիշեալ արտօնութիւնները ձեռք բերելու համար:

Յովհաննէս Գանձակեցի իրազգաց լինելով այդ խորհրդին յայտնեց եպարքոսին, և նորա հրամանով՝ լատինամիտների խորհրդի գլխաւոր Սարգիս Եւդոկիացի, Յովհան և Երեմիա եպիսկոպոսներին լսելեայն կալանաւորեց: Հայ պատրիարքարանից անկախ կրօնապետ կամ պատրիարք լինելու յոյս տածելով՝ Մամոռյ կամ Մերտինի Մելքոն եպիսկոպոսը, որ առանձին համայնք ճանաչուելու համար գլխաւոր զրգիշն էր, երբ լսեց այս՝ ժողովելով իւր համամիտ լատինամիտներին, հաստատ որոշում դրեց, որ գնան եպարքոսի տաւանը ու բողոքեն Հայ պատրիարքի վերայ՝ թէ նա իրանց երեք կարգաւորներին բանտարկել է, և խնդրեն՝ որ պատրիարքը պաշտօնանկ լինի, կամ այլ ոք իրանց պատրիարք նշանակուի. սակայն երբ պէտք է եպարքոսի մօտ գնային՝ Մելքոն եպիսկոպոս վատաբար թաք կոցաւ լատին եպիսկոպոսի մօտ. եպարքոսը իւր մօտ խմբուած ժողովրդին ասաց որ կալանաւորեալները Երուսաղէմի ինչ և իցէ գործի համար են կալանաւորուած և կարձակուեն երբ հոյս ընկեր Մելքոն եպիսկոպոսը, Յովսէփ վարդապետը և Աստուածատուր քահանան ևս կըներկայանան:

Ժողովուրդը երկու օր որոնելուց յետոյ, մեծապէս գայթակորած Մելքոն եպիսկոպոսի ու նորա ընկերների վերայ՝ դիմեց լատին եպիսկոպոսին և նորանից խստիւ պահանջեց Մելքոն եպիսկոպոսին ու նորա ընկերներին, չատին եպիսկոպոսը պատաւորեալ ժողովրդի զայրոյթից՝ կատարեց ժողովրդի ցանկութիւնը, իսկ ժողովուրդը հանեց հոցա եպարքոսի տաւանը՝ որ իւր խոստման համեմատ հրամայեց առաջուց բանտարկեալ Սարգիս Եւդոկիացի, Երեմիա և Յովհան եպիսկոպոսին բերել յատեան. Սարգիս և Երեմիա առ ահի բանտից դեռ դուրս չեկած՝ մահմետականութիւն ընդունեցին, իսկ Յովհան ներկայանալով տաւանին Մելքոնի և իւր միւս ընկերների հետ՝ որպէս գաղտնի խորհրդի պարագլուխ, և ժողովրդին իւր մայրենի եկեղեցուց ու ազգային պատրիարքարանից ապստամբեցնող՝ դատաւարտուեց ի ծռուա-

յութիւն թիոյ ցմահ:

Յովհաննէս Գանձակեցի գաւառաց լատինամիտներին և ոչ աւածելու համար հրովարտակ ստանալով՝ գաւառներում և ոչ աւածանք սկսեց, որով կասկածաւոր բազմութիւ մարդիկ, աշխարհականք և հոգեւորականք արստրման և այլ չարչարանքի ենթարկուեցին:

Աստուածատուր կաթուղիկոս Համագանցի այր հոգեւորական և հեղաբարոյ *) 1715 թուի Մայիսի 7 ին յաջորդելով Աղէքստեղբին, Էջմիածնի տաճարը ներքուստ սպիտակացրեց և ոսկեզօծ նկարազարդեց: Ս. Էջման տեղի մնում արանեայ գեղեցիկ և նկարէն գմբէթը շինեց չորս սեան վերայ, մարմարեայ քարով պատեց աւագ սեղանի բեմի ճակատը, եկեղեցու առաջատակը և չորս սիւները նորոգեց, և այլ և այլ շինութիւններ արեց:

Աստուածատուր Համատանցի մինչ զբաղուած էր Ս. Էջմիածնի մէջ շինութիւններ անելով, Կ. Պօլսեցիք տեսնելով որ Երուսաղէմայ փոխանորդ կարգուած աշխարհական Պապա կոչեցեալ տեղակալների ձեռքով Երուսաղէմի ազգային սեպհականութիւնները ձեռքից գնումեն՝ Ս. Կարապետի միաբան Յովհաննէս վարդապետ Բաղիշեցուն կարգումեն Երուսաղէմայ փոխանորդ, բայց կարճ ժամանակից յետոյ նորից աշխարհական փոխանորդ կարգուածները տիրապետելով Երուսաղէմայ պատրիարքական գործերին՝ շուտով ազգային սեպհականութիւնները գրու գնելով կորստեան վտանգին են հասցնում: միաբանք տեսնելով այս՝ երաշխաւոր տալով Յովհաննէս Բաղիշեցուն՝ ազաջումեն պարտաւէրներին՝ ժամանակ տալ:

Յովհաննէս Բաղիշեցի Կոլոտ մականուանեալ զիմումէ Կ. Պօլս՝ իրաց դարման մատուցանելու. Յովհաննէս պատրիարք Գանձակեցի կամովին հրաժարվումէ պատրիարքութիւնից և ազգային հաճութեամբ Յովհաննէս Կոլոտ ընտրվումէ Կ. Պօլսոյ պատրիարք, որպէս զի նա ըստ իւր նկատողութեան Երուսաղէմում ևս պատրիարք կարգելով մէկին, յաջորդի Երուսաղէմայ պարտքը վճարել և ազգային սեպհականութիւնները ազատել կորուստից: Յովհաննէս Կոլոտ 1715 թուին յանձն է առնում այս առաջարկու-

(*) Ղազար Բազկեցի, Դրախտ ցանկալի. Եր. 606, Սիմէօն կաթուղիկոս, Զամբո եր. 27:

թիւներ, ժողով է կազմում և Երուսաղէմայ պատրիարք ընտրել տալով իւր ընկեր ու Մշոյ Ա. Կարապետի վանահայր Գրիգոր վարդապետին՝ գնումէ Աղբիւսնուպօլիս և եպարքոսից ստանում է իւր Կ. Պօլսոյ և Գրիգորի՝ Երուսաղէմայ պատրիարքութեան հրովարտակները: Եւ որովհետեւ կասկածուէր թէ Գրիգոր իւր յատուկ համեստութեամբ չի յանձն առնել Երուսաղէմայ պատրիարքութիւնը, ազաչանոց թուղթ է գրում՝ Աստուածատուր կաթուղիկոսին որ՝ նաեւ ստիպէ Գրիգոր վարդապետին յանձն առնուի Երուսաղէմայ պատրիարքութիւնը: Աստուածատուր կաթուղիկոս սիրով և ուրախութեամբ ընդունելով իրան եղած առաջարկութիւնը հարկեցուցիչ հրամանով պատուիրում է Գրիգոր վարդապետին գնալ Կ. Պօլիս և ստանձնել Երուսաղէմայ պատրիարքութիւնը:

Գրիգոր հնազանդելով ողգի ձայնին և հայրապետի պատուէրին՝ գնում է Կ. Պօլիս և, մինչև որ ինքն Յովհաննէս Կոլոտի հետ հարկաւոր կարգադրութիւնները կանէր՝ փոխանորդ կարգելով Հաննէ կամ Յովհաննէս վարդապետին ուղարկում է Երուսաղէմ և այնուհետև շղթայ ի պարանոցի սկսում է Երուսաղէմայ պարտքի համար հանգանակութիւն անել: Հանգանակեալ զրամներով ոչ միայն Երուսաղէմի՝ Պապա կոչեցեալ աշխարհական փոխանորդների պարտքն է վճարում, և գրաւ գրած սուրբ անօթները ազատում, այլ և զանազան շինութիւններ է անում և ընդարձակ կալուածներ ձեռք բերում: Բերիայից սկսեալ մինչև Եգիպտոս, Երախտագէտ Երուսաղէմոցիք Գրիգոր շղթայակիրն Ա. Պատարագին « Առաքելոց ի մէջ յիշատակումին ցայսօր *): Կ. Պօլսոյ պատրիարք Յովհաննէս Կոլոտ համանման իւր շղթայակիր ընկերին փրաշինեց Կ. Պօլսոյ արուարձան Սրթագեղի, Ղալաթիոյ, Պալատի և Սամաթիայի եկեղեցիքը, Իւսկիւտարում մի դպրոց բաց արեց և կարգաւորեց Կ. Պօլսոյ պատրիարքարանը:

Յովհաննէս Կոլոտ շատ աշխատեց սիրով և խողազութեամբ երկպառակութեան որովր մէջից բառնալ՝ յորդորելով լատինամիտներին չը հեռանալ մայր եկեղեցուց և տեղի չըտալ շփոթու-

(*) Յաջորդութիւն պատրիարքացն Երուսաղէմի, եր. 60—61, Յառաջ Ա. Էջմիածնում ևս « Առաքելոց » ին յիշվումէր Փիլիպպոս կաթուղիկոսի անունը, որ դարձեց Հանգ. Գէորգ Գ. կաթուղիկոսի օրով:

Թեան. խնդրեց լատին եպիսկոպոսի՝ որ նա պառակտումն չբռնէ հայ ժողովրդի մէջ Թուրքիայի մէջ գէղ ի լատին եկեղեցիին հրապուրելով, բայց տեսնելով որ իւր խաղաղասիրական ընթացքը ոչինչ չէ օգնում գործին՝ սկսեց իւր նախորդներէ ձեռով հալածանք ընդդէմ՝ լատինամիտների ըստ Սամանեան պետութեան մէջ:

Մինչ Տաճկաստանի հայք ալէկոծվու մէին կրօնական մէհերով, Պարսկաստանի հայքն ևս տուայտումէին հարատահարութեանց և գերութեանց մէջ. որովհետեւ Աղուանք ապստամբելով Պարսկաստանից և յաղթանակելով՝ Պարսից մայրաքաղաքում թագաւորեցին: Այս անիշխանութեան ժամանակ լեկիկք սկսել էին առպատակել Հայաստան և Վրաստան. և մինչ Պարսից գահազուրկ արքայորդի Շահ - Թամազ հասնելով Նախիջևան և իւր մօտ կանչելով Աստուածատուր կաթուղիկոսին զօրաժողով էր լինում, Սամանցիք ևս գիպող առիթ համարելով Պարսկաստանի խռովութիւնները, յարձակուեցին Հայաստանի և Վրաստանի վերայ, և տիրեցին Երևան, Խոյ, Սալմաստ, Գալիէ, Թիֆլիզ և Գանձակ քաղաքներին մեծամեծ նեղութիւններ և տառապանք պատճառելով ժողովրդեան՝ որ մեծ մասամբ հայեր էին. Աստուածատուր կաթուղիկոս հայ ժողովրդեան սփոփելու և դիւրութիւն լինչ մատուցանելու համար աստանդումէր Վրաստան, Նախիջևան և Եջմիածին երթեկելով: Թափառման ժամանակ Աստուածատուր կաթուղիկոս 1725 թուին Հոկտեմբերի 10 - ին Սշականում լինելիս՝ լուսնի խաւարումը լայնագիր պատահանից նկատելու ժամանակ՝ վայր ընկաւ և չորս ժամից յետոյ վախճանուեց, որի մարմինը բերուելով Եջմիածին՝ թաղուեց Ա. Հռիփսիմէի վանքում:

Աստուածատուր կաթուղիկոսի մահուան լուրն առնելով Յովհաննէս Կոլոտ, որովհետեւ Եջմիածինն ևս Տաճկաց իշխանութեան տակ էր ընկել, ինքնին առանց Եջմիածնեցւոց հարցնելու՝ ժողով կազմեց Կ. Պօլսում և Գաղատիոյ արքեպիսկոպոս Կարապետ վարդապետ Ունեցուն կաթուղիկոս ընտրեց: Կարապետ Աւնեցի մեծ պատուով Կ. Պօլիս հրաւիրուեց և յարքունուստ հրովարտակատանալուց յետոյ*), 1726 թուի Փետրուարի 27 - ին մեծի պահոյ

(*) Այս հրովարտակը ստացուեց Կ. Պօլսոյ պատրիարքի ձեռքով, որով և սովորութիւն մնաց, որ կաթուղիկոսները պատրիարքի ժեշտով պիտի

երկրորդ կիւրակէին կաթուղիկոսական սուրբ օծումն ընդունեց և մի քանի օրից յետոյ անգլոյն պատրիարք Յովհաննէս Կոլոտին եպիսկոպոս ձեռնադրեց:

Կարապետ Գ. կաթուղիկոս Կ. Պօլսում ժողով գումարեց և երուսաղէմայ պատրիարքութեան համար նշուլքով տոյն երեք կանոնները սահմանեց՝ որք են.

Ա. եթէ մէկը երուսաղէմում սնուած և վարժուած չըլլնի, իրաւունք չունի երուսաղէմայ պատրիարք լինել:

Բ. Ո՛չ մի առաջնորդ (պատրիարք) աշխարհական վերակացու չընշանակի երուսաղէմայ վերայ:

Գ. երուսաղէմայ և Կ. Պօլսոյ պատրիարքութիւնը մի մարդու չը տրուի, կամ պատրիարքութեան հետ ուրիշ առաջնորդութիւն:

Կարապետ կաթուղիկոսը 1727 թուին դուրս եկաւ Կ. Պօլսից և այցելելով Բրուսայ, Անկիւրիա ու Եւգոկիա քաղաքները՝ 1728 թուի սկիզբներին ժամանեց Ա. Էջմիածին և մի քանի հարկաւոր շինութիւններ արեց:

Աւագ սեղանի ճակատին՝ գեղեցիկ գոյներով նկարել տուեց 12 առաքելոց պատկերները, լինելով յորդեյի յաչս տաճիկ տիրապետողաց՝ երեւանում Մելիք Յակովբ - ջանին ազատեց կախաղանից: Կարապետ երեք և կէս տարի վարելով կաթուղիկոսական իշխանութիւն՝ 1730 թուին Հսկանմբերի 2-ին վախճանուեց և թաղուեց Ա. Հռիփսիմէի գաւթի ձախ կողմը:

Կարապետ Գ. Ունեցուն յաջորդ ընտրուեց Աբրահամ Բ. Խօշտեցի, որ Մշոյ Ա. Կարապետի վանահայր լինելուն համար Մշիցի ևս է կոչվում: Աբրահամ Բ. այր տառքինի և ճգնաղգեաց՝ շինեց երկու սեղան Էջմիածին տրեւեան սրմին կից, աւագ սեղանի աջ կողմը յանուն Որդւոց Որոտման և ձախ կողմը՝ յանուն Ա. Լուսաւորչի, որոնց բեմերի ճակատները զարդարեց մարգարէից պատկերներով, Էջմիածնի տաճարի սիւների ու սրմերի պատկերները նկարել տուեց. խարտեալ քարով փւռնատուն և այլ պիտանի շինութիւններ արեց և վախճանուեց 1734 թուին Նոյեմբերի 11-ին:

սկսէին Օսմանեան արքունեաց հետ յարարերութիւն. իսկ պատրիարքները իրանց այս արտօնութիւնը շատ անգամ ի չարն էին դորձ դնում՝ չընկրկալայցնելով կաթուղիկոսի առաջարկութիւնը ուր հարկն է. կամ եղած շնչին ծախսի տեղ՝ նշանաւոր գումար պահանջելով, Ջամբու, Էր. 29 զլ. ԻԲ. Էր. և 234—249:

երբ Տաճկաստանում հալածանքը սատակացած լինելով ընդդէմ լատինամիտների, Գաղղիացւոց և Գերմանացւոց զեապանները միջամտեցին և պարտաւորեցրին եպարքոսին դադարեցնել հալածանքը, սպառնալով՝ հակառակ դէպքում խզել բարեկամական յարաբերութիւնը:

ԳԼԻ

Աբրահամ Բ. - ին յաջորդեց Թրակիոյ (Թէքիրզաղ) առաջնորդ Աբրահամ Կրետացի, որ ի կենդանութեան Աբրահամ Բ. - ի ուխտ եկած լինելով Էջմիածին, շատ հաճելի եղաւ Աբրահամ կաթողիկոսին և մնաց Էջմիածնում: Աբրահամ Բ. - ից յետոյ Էջմիածնի միաբանքը Աբրահամ Կրետացուն ընտրեցին և օծեցին կաթողիկոս 1734 թուի Նոյեմբերի 22 - ին. և սրովհետեւ Էջմիածինը նորից Պարսից իշխանութեան տակ էր ընկել, ուստի Պարսից արքունիքից կաթողիկոսական հրովարտակ ստանալուց յետոյ, Կ. Պօլսոյ աղգայնոց ծանուցին և Տաճկոց արքունիքից ևս հրովարտակ ստացան:

Աբրահամ երկու տարի հինգ ամիս միայն կարողացաւ վարել կաթողիկոսական իշխանութիւնը, իսկ այս կարճ ժամանակին թէ և չը կարողացաւ Էջմիածնում շինութիւն ինչ անել, բայց բըռնաւ Թահմազ - Ղուլի խանի իբրեւ սիրելի, միշտ նորա մօտ գտնուելով՝ մեծամեծ բարիքներ արեց քրիստոնէից և շատ գերիններ ու շատ մահապարտներ ազատեց: Աբրահամ Գ. ի կողմանէ Հայոց՝ ներկայ գտնուեց Մուղանի դաշտում Թահմազ - Ղուլի - խանի կամ Նադիր - շահի գահակալութեանը, մանրամասն նկարագրեց թէ այդ և թէ պարսկական այլ արարողութիւնները *): Աբրահամ կաթողիկոս 1737 թուին Ապրիլի 18 - ին վախճանուեց և թաղուեց Շողակաթի գաւթում ձախ կողմը:

Մինչ Աբրահամ Գ. Կրետացի Նադիր - Շահի բռնակում տուայտումէր, Տաճկաստանում նորից սկսեց հալածանք, և Գաղղիացւոց ու Գերմանացւոց զեապանները լատին եպիսկոպոսի հետ միացած՝ սկսեցին առանձին եկեղեցի ունենալու համար զրամ հանգանակել լատինամիտներից, ընդդիմացողներին զրկելով եկե-

(*) Աբր. կաթողիկոս Կրետացի տպեալ ի Ս. Էջմ. ի 1870 ամի:

ղեցւոյ հաղորդակցութիւնից: Այս բանը Յովհաննէս պատրիարք յայտնեց եպարքոսին և նորա հրամանով շարունակեց հալածանքը: Բայի ներքին այս խռովութիւնից՝ Հայք պարտաւորուեցին զինուել Յունաց գէմ ևս: որոնք կամենումէին Նրուսաղէմայ Ա. Յակովբեանց վանքը յափշտակել: Հայք պարտաւորուեցին պիմել նոյն Գաղղիացւոյ զեասանի օգնութեանը և յաջողեցին նորա ձեռքով վերապահել Ա. Յակովբեանց վանքի վերայ իրաւասութիւնը: Գաղղիացւոյ զեասանի նախաձեռնութեամբ առ ժամանակ մի հանդարտեց հալածանքը և վէճը կաթողիկոսութեան մասին: Մինչև անանգամ Յովհաննէս Կալոտ զիջաւ գաղղիացւոյ զեասանի առաջարկութեանը. « Ով հրաշալի նախահաղթ » շարականի Քաղկեդօնի մասին եղած կտորը յերգել:

Արրահամ Կրետացու մահից յետոյ Էջմիածնի միաբանք ժողով գումարեցին և Նրուսաղէմայ պատրիարքը Գրիգոր շղթայակրին ընտրեցին կաթողիկոս: բայց ոմանք ևս Էջմիածնի նաւիրակ և Զմիւռնիոյ առաջնորդ Ղազար Զահկեցուն կամենալով կաթողիկոսացնել՝ Գրիգորի ընտրութեան թուղթը Կ. Պօլիս ուղարկելիս՝ Ղազարի համախոհների թուղթն ևս ուղարկեցին: որի մէջ Ղազարի անունը ոսկեզօծ տառերով էր գրուած:

Յովհաննէս պատրիարք Կալոտն ընդունելով Էջմիածնի թղթերը, ժողով գումարեց Կ. Պօլսում. Գրիգոր պատրիարքի ընտրութիւնը այս ժողովին ևս հաճելի եղաւ. բայց ինքն Գրիգոր պատրիարք, որ Կ. Պօլսումն էր Նրուսաղէմայ գործերի համար, նկատելով որ Էջմիածնի միաբաններից ոմանք Ղազարին են կամենում՝ երկպառակութեան տեղի չբռնալու համար՝ հրաժարուեց և Ղազար հըռչակուեց կաթողիկոս:

Ղազար Զահկեցի իւր ընտրութեան լուրն առնելով՝ ընդ ցամաք յուղի ընկաւ մեծաշուք փառքով գնալ Էջմիածին: Կարնոյ կուսակալը տեսնելով Ղազարի մեծաշուք ուղեւորութիւնը և իմանալով որ կաթողիկոսութեան հրովարտակ չէ ստացել յարքունուտ՝ արգելք եղաւ նորա ուղեւորութեանը և ամբաստանեց դէպ ի արքունիք, ուստի և Ղազար մնաց Կարնում, յուսալով նաև ստանալ Յովհաննէս պատրիարքի ձեռքով հրովարտակ:

Այս ժամանակ Ղազար թանկագին ընծաներով շահելով կուսակալի կամքը՝ ազատօրէն եկեղեցի էր գնում, քարոզումէր ժողովրդեան և պատուհասում լատինամիտներին. տեղւոյն առաջնորդ

Ահագին կոչեցեալ Սահակ վարդապետը ներկայութեամբ Ղազարի իւր այնտեղ մնալը աւելորդ համարելով՝ գնաց Բասենու կողմերը Երուսաղէմայ համար նուիրակութեան։ Յանակնկալս Կարնոյ կուսակալը մեռաւ, զորմամբ լատինամիտների տեղւոյն թուրք մեծամեծները ատեան կազմեցին ըստ երդման, որով մահ էին սահմանել լատինականութեան համար վէճ յարուցանողին, վճռեցին Ղազարին սպանել, բայց Ղազար հաւատացնելով թէ լատինամիտների հալածանք յարուցանողը տեղւոյն առաջնորդ Սահակ վարդապետն է եղել, ինքն մեծամեծ ընծաներով աղատուեց և շտապաւ հասաւ Էջմիածին 1738 թուին, ուր և կաթողիկոսական օժուան ընդունեց։

Ի հետեւանս Կարնոյ կուսակալի ամբաստանութեան, եզարբոսի հրամանով սուրհանգակներ եկան Կարին Ղազարին կալանաւորելու, բայց նորան այնտեղ չը գտնելով՝ գնացին Բասեն Ահագին Սահակ վարդապետին կալանաւորեցին և բերելով Կարին շղթայաւ կապ բանտարկեցին, որից աղատուեց բաւական դրամներ ծախսելով։

Սահակ Ահագին սկսեց վատաբանել Ղազար Ջահեցուն և մինչև անգամ համարձակուեց բանադրել, որով մեծամեծ խռովութեան տեղի տուեց, մինչև որ Արրահամ կաթողիկոսից Կ. Պօլսոյ նուիրակ կարգուած Անթապցի Պետրոս վարդապետ Քիւթուր և Աղէքսանդր վարդապետ Բիւղանդացի վերադառնալիս՝ Ղազարի հաշուում վճարեցին Սահակին նորա բանտարկութիւնից ազատուելու համար արած ծախսերը և հաշտեցրին Ղազարին Սահակի հետ և Սահակին՝ Ժողովրդեան հետ։

Շուտով Ղազարի և պարսիկ մեծամեծների մէջ գգնութիւն ընկաւ և Ղազար մեծաքանակ առգանք վճարելուց յետոյ 1740 թուին կոչուեց արքունիք, ուր չարաչար պատահասակոծ եղաւ և բանտարկուեց, իսկ կաթողիկոսութիւնը տեղակալութեան անուամբ յանձնուեց Ագուլեցի Յովհաննէս վարդապետին, սակայն Ղազար իւր եղբօր ձեռքով աղատուելով բանտից հնգամսեայ արտորումից յետոյ՝ դարձեալ սկսեց վարել կաթողիկոսութիւնը։

Ղազար երբ գնացել էր ներկայանալու Նատիր շահին, նորա գործակալները թէ միաբանների և թէ գիւղացւոց հետ խռովութեամբ վարուելու համար յանդիմանուած Պետրոս Քիւթուրից և Աղէքսանդր Բիւղանդացւոց՝ ոխ ունէին նոցա դէմ, ուս-

որի երբ փերագարձաւ Ղազար՝ փրէժ լուծելու համար յայտնեցին նորա թէ, Պետրոս Քիւթուր և Աղէքսանդր Բիւզանդացի կաթուղիկոսական իրաւունք էին բանացնում և նորան գաշընկէց անելու համար չարախօսութիւն են գրել Նազիր շահին ու Կ. Պօլսոյ մեծամեծներին: Ղազար, որ պիպոյ առիթ էր փնտռում Պետրոս Քիւթուրին իւր համախոհ Աղէքսանդր Բիւզանդացու հետ սրտոժել, նորա ապարդիւն նուիրակութեան համար, բարկացած՝ սատոխի գանակոծելուց յետոյ երեսուն օր բանտարկեց երկուսին ևս: Նոցա ինչքը գրաւեց, և մեծամեծ տանջանքներ տալուց յետոյ 1716 թուին Քիւթուրին Սեան ուքսորեց, որտեղից նա վեց ամսեայ տաժանելի խտամբերութիւնից յետոյ մի գիշեր մակոյկ մի գտնելով կղզու մօտ, ծածուկ փախաւ գնաց Կարս, այն տեղից Կարին, և վերջապէս Կ. Պօլիս՝ Ղազարի խուզարկութիւնից ազատուելու համար:

Ղազար Քիւթուրի հետ չարաչար վարուելուն համար՝ բաւական կորցրել էր իւր համարումը, երեւանի մէլիքները (աւագները) արդէն գժտուել էին նորանից, և կասկածելով թէ մի գուցէ նա իրանցից ևս չարախօսէ՝ դէպ ի շահը, իրանք շտապեցին և յայտնեցին՝ որ մի յանցաւորի յարքունիս գրուած ինչքից չորս հազար թուման Ղազարի մօտ է:

Ղազար յարքունիս կոչուելով և առ ահի չը կարողանալով բացատել, պարտաւորուեց վճարել յիշեալ 4000 թումանը, և 1500 թուման ևս աւելի տուժել: Ղազար Եջմիածնի օսկեղէն և արծաթեղէն անօթները վաճառելով 2000 թուման տուեց հարկապահանջին, մնացեալը ծածուկ ուրիշ տեղ տանել տուեց ու ինքն 1747 թուին փախաւ Կարին, այնտեղի կաթուղիկոսական իշխանութիւնը վարելու մտքով, բայց լսելով թէ Եջմիածնի միաբանք հարկահանի խոշտանգանքից ազատուելու համար ծանր տոկոսեօք դրամ փոխ առնելով ուրիշներին՝ լիովին վճարել են իւր պարտքը, հաճելով երեւանայ իշխողի և այլ մեծամեծների կամքը վերագարձաւ Եջմիածին: Միաբանք, որ արդէն բոլորել էին ազգին Ղազարի վարմանց մասին, յուսալով թէ իրանց վերայ ծանրացած պարտքը կը վճարի՝ աւիամայ ընդունեցին նորան, բայց նա ոչ միայն պարտքը չը վճարեց այլ աւելի ևս պարտքի ենթարկեց նոցա: Եւ որպէս զի միաբանք միջոց չունենան միմեանց հետ խօսելու՝ ամեն մէկի վերայ պահապան դրեց և փակեց նաեւ վանքի դռն-

րը, որ նոքա միջոց չունենան իրանց կացութիւնը բարելին յայտնելու:

Այս ժամանակ Կ. Պօլսեցւոյ յանձնարականով Պետրոս Քիւթուր և Սահակ Ահագին բարեկարգութիւն անելու, կամ ըստ հաւանութեան միաբանից նոր կաթուղիկոս ընտրելու համար հասան Էջմիածին և դռները փակ գտնելով՝ գնացին Երևան: Ապա զարլսելով Պետրոս Քիւթուրի և Սահակ Ահագինի գալուստը, տեղեկագրեց Դավրիժու մեծ իշխանին թէ նոքա տաճկաց լրտեսներ են, և եկել են կաթուղիկոսութիւնը իրանից յափշտակելու: Դավրիժու խանը գործը հանգամանօրէն ստուգելով, գրեց Երևանայ խանին, որ նա ժողովէ Էջմիածնի միաբանութեան, և ում որ միաբանութիւնը կը կամենայ՝ նորան հաստատէ կաթուղիկոս: Միաբանք երբ հրաւիրուեցին Երևանայ խանի առաջ՝ նոր կաթուղիկոս խնդրեցին, ուստի և խանը Ապագարին ուղարկեց Անան յարգելանս: Իսկ միաբաններին թոյլ տուեց Քիւթուրին կամ Ահագին ընտրել կաթուղիկոս: Միաբանք կամեցան Սահակ Ահագին կաթուղիկոս ընտրել, բայց երբ նա հրաժարուեց՝ Պետրոս Քիւթուրին ընտրեցին: 1718 թուին օծեցին թուելով Ապագարի ապօրէն գործերը՝ բանադրելով նորան շրջաբերական գրութեամբ ամենայն տեղ յայտնեցին Պետրոսի կաթուղիկոսութիւնը:

Ապագար իւր բարեկամներէ շնորհիւ շուտով ազատուեց Անանս առգելանքից և ստանձնելով կաթուղիկոսութիւնը, Պետրոս Քիւթուրին, նորա տասնամեայ կաթուղիկոսութիւնից յետոյ, ուղարկեց Ջահուկ ուր և վախճանուեց նա:

Ապագար իւր խռովայոյզ իշխանութեան ժամանակ, շինարար մարդու կատարեալ յատկութիւնն ունենալով՝ շինեց Էջմիածնում այժմեան Վեհարանը, Վեհարանի գաւթի հիւսիսային կողմը Թանապի կոչեցեալ միայրիկ շինութիւնը կաթուղիկոսների ձմեռուայ բնակութեան համար, Վեհարանի բազի հօրտուային կողմը՝ ներսի Ապագարապատ կոչեցեալ շինութիւնը՝ պատուաւոր հիւրոց համար և Ապագարապատը՝ հասարակ հիւրոց համար, և 1751 թուին վախճանուելով՝ թաղուեց Ս. Գայիանէի վանքի գաւթում, ուղ կողմը:

Ապագարի կաթուղիկոսութեան առաջին տարիներում մինչ կենդանի էր Յովհաննէս Աղոտ պատրիարք, լատինամիսնեքի և հայաբառ հայերի մէջ խաղաղութիւն հաստատելու և լատինա-

միտներին մայրենի եկեղեցուց չը հեռացնելու համար շատ քանքեր եղան. Գաղղիացւոց դեսպանը հայ պատրիարքարանի միտքը շահելու և հայ ժողովրդեան վերայ ուղղեցութիւն գործելու համար շարունակումէր բարեկամութիւնը հայ պատրիարքարանի հետ: Այս լաւ յարաբերութիւնից կամելով օգուտ քաղել Նրուսաղէմայ պատրիարք Գրիգոր շղթայակիր, և հայ մեծամեծները Նրուսաղէմայ ազգային սեպհականութեանց հաստատուն իրաւունք ստանալու համար՝ դիմեցին Գաղղիացւոց դեսպանին, որ յաջողեցրին հրովարտակ դուրս բերել թէ Հայերը, Յոյները և Լատինները ինչ սեպհականութիւն որ ունեն Նրուսաղէմում՝ առանց վէճի՝ ամեն մէկինը ընդմիշտ իրան մնայ. այսպէս Ա. Յակոբայ վանքը, որ կամենումէին Յոյնք յափշտակել, ընդ միշտ Հայոց մնաց:

1741 թուին վախճանուեց Յովհաննէս կոլոտ և յաջորդեց իւր ուշակերտ Յակոբ վարդապետ Նալեան Ակնայ Զիմարա գիւղից: Միակ խնդիրը, որ յուզվումէր Կ. Պօլսում և գաւառներում՝ էր լատինամիտ հայերի խնդիրը: Լատինամիտ հայերը չը նայելով պատրիարքարանի խաղաղասիրութեան՝ զրդուած լատին եպիսկոպոսից և պաշտպան ունենալով Գաղղիացւոց դեսպանին, ամեն քանք գործ էին դնում ոչ միայն հայ պատրիարքարանից անկախ գրութիւն ստանալ, որ հակառակ էր նաեւ կառավորութեանը, այլ և մտածումէին հայ եկեղեցիներն ևս գրաւել, և մինչև այս յաջողելը հայ եկեղեցի չը գնալու համար ժամերգութիւնը կտտարումէին՝ ուր պատահումէր — տանը, պանդոկներում, խաներում և ընդ Գաղատիոյ լատինամիտ հայերը մինչև անգամ յափշտակեցին Անկիւրիայի Հայոց չորս եկեղեցիքը, որ Յակոբ պատրիարք Նորից Հայոց վերադարձրեց:

1749 թուին ոմն Պրոխորոն վարդապետ գալով Կ. Պօլս հակառակ ժողովրդեան կամոց՝ ետաքոսի հրամանով յափշտակեց պատրիարքութիւնը, այս պատճառով մեծ խռովութիւն յուզեց, մինչև լուրը հասաւ թագաւորին, իսկ թագաւորը բարկացաւ եպարքոսի վերայ՝ ժողովրդի կամքին հակառակ պատրիարք կարգելուն համար, ուստի և Պրոխորոն 7 օրեայ խռովայոյզ պատրիարքութիւնից յետոյ պաշտօնանկ եղաւ, և Հայք Յակոբի վերստին ընտրութիւն գծապատեհ համարելով՝ 1749 թուին պատրիարք ընտրեցին Ա. Կարապետի վանահայր Ակնեցի Մինաս

վարդապետին, և որովհետև այն օրերին վախճանուած էր Երուսաղէմայ պատրիարք Գրիգոր շղթայակիր, (թէև տեղւոյն միաբանք նորա Թորոս աշակերտին էին ընտրել պատրիարք), Կ. Պօլսեցիք Յակովբ Նալեանին ընտրեցին և ուղարկեցին Երուսաղէմ։

(Եւրո-նալէի) Ե. Վ. Մ.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԸ ԱՍԻԱՑՈՒՄ.

Հայերի բարոյական ինքնագոյութիւնը, Որսիսի եղանակաւ Հայերը պահպանեցին իւրեանց բարոյական ինքնագոյութիւնը, — Հայերի ընդարձակ կտակըը Ասիական ժողովուրդների հետ ընդարձակեցին նրանց պատմութեան սահմանը.

« Մենք շրջումներ տէրութիւնների և ազգերի աճիւնի մէջ, » ասաց մի գրող, Ազգու ճշմարտութիւն, հաստատուած դարաւոր դէպքերով, Բայց անհերքելի է և այն, թէ կան ազգեր, որոնք զանազան փոփոխականութիւնից, թէպէտ և ենթարկուեցին իրանց հայրենի սահմաններում օտար ու բռնակալ իշխանութեան լուծին՝ ի վերայ այս ամենայնի ամբողջ դարերի տեղականութեանց մէջ պահպանումն ո՛չ միայն անունը, այլ և իրանց բարոյական գոյութիւնը, լեզուն և հաւատը, և իղձ՝ կենդանանալու նախնական գոյութեամբ, Այս ազգերի դասակարգում Հայերը նշանաւոր աստիճան են զբաւում, Չնայելով Ասիայի, երեք հազար տարուց աւելի, փոթորկալից մակընթացութիւնով, Հայաստանի վերայ ներգործող յուզմունքների վերայ, Հայերը լիովին հայեր մնացին, նրանց բարբառի վսեմութիւնը, համապատասխան գերազանց մտքերին, զանազանվումէ բոլոր արեւելեան լեզուներից առանձին իմն ազգութեամբ և գիտութեանց և արուեստից անուանակոչութեամբ*), Լնարագործ մութ շարժողութեան մէջ դնելով վաճառականութիւնը Ասիայի զանազան եղերաց մէջ, նոքա Հրեականատեում անգամ յարգանք են աղչում դէպի աւետամբ քարոզեալ կրօնը.

Դիտելով աշխարհագրական քարտէսների վերայ երկրների սահմանները մենք չըզէտք է զարմանանք նրանց ընդարձակութեամբ, որովհետև ներքինը և ոչ արտաքինը կայացնումէ տէրութիւնների ոյժը, Լուսկ յետոյ, ռդպէս շատ անգամ արտաքին մեծութիւնը փոխվումէ գերեզմանական փոշու, « Աւելի երկրներում, ասումէ Հիւսիս-արեւել, ծանրաբեռնուած բռնկութեամբ, ոչ սակաւ և ամենածաղկած երկիրները անմոռնչ անապատների

(*) Անկէտիւ մասն 2, եր. 375.